

O POTĘDZE I UPADKU I RZECZPOSPOLITEJ

450 lat temu, w 1569 r., aktem unii lubelskiej powołano do życia Rzeczpospolitą Obojga Narodów, państwo tworzone przez Koronę Polską i Wielkie Księstwo Litewskie złączone osobą króla i instytucją sejmu walnego. Unia lubelska była zwińczeniem rozpisanego na blisko dwa stulecia układania się Polski i Litwy. O powstaniu zaś Rzeczpospolitej Obojga Narodów w kształcie, jaki znamy od 1569 r., zdecydowały głównie dwa czynniki: prawa polityczne szlachty i wymieranie dwóch dynastii – Andegawenów i Jagiellonów.

Chcielibyśmy z tej okazji przypomnieć Czytelnikom główny zrąb „Pomocnika Historycznego” poświęconego dziejom polsko-litewskiej rzeczy wspólnej. Jego pierwsze wydanie ukazało się w 2011 r., w 400. rocznicę zdobycia przez polsko-litewskie wojska Smoleńska, gdy moskiewski car ukorzył się przed królem Rzeczpospolitej; w owym 1611 r. jej terytorium zajmowało blisko 1 mln km kw. (trzy razy więcej niż współczesna RP) i był to szczyt potęgi państwa, które kwitło już od kilkudziesięciu lat. Za następne trochę ponad 180 lat to środkowoeuropejskie mocarstwo, ojczyzna wielu narodów, kultur i religii, padnie pod ciosami tej samej

Moskwy, już imperialnej, sprzymierzonej z Hohenzollernami i Habsburgami.

Unię polsko-litewską zniósł konstytucja uchwalona 3 maja 1791 r. (a dokładnie Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów, podjęte na tym samym Sejmie Czteroletnim). W miejsce unii ustanawiała ona wspólne państwo Polaków i Litwinów. Nie zdążyło ono na dobre zaistnieć w nowej postaci, gdyż po 14 miesiącach i 3 tygodniach obowiązywania konstytucja została obalona przez konfederację targowicką.

Opowiadamy w tym „Pomocniku”, jak doszło do zawarcia unii lubelskiej i o 222 latach istnienia Rzeczpospolitej Obojga Narodów – tego fenomenu w ówczesnej Europie, dręczonej wojnami religijnymi, zaciskanej obręczą absolutyzmu. O republice szlacheckiej, jej złotej wolności, fenomenie sarmatyzmu, tolerancji, ale i o przyczynach upadku. We współczesnej Europie tamto unijne doświadczenie pozostaje niezmiennie pouczające.

Zapraszamy na wyprawę w niezwykle barwną historię naszych przodków.

JERZY BACZYŃSKI
REDAKTOR NACZELNY POLITYKI
ŁBSZEK BĘDKOWSKI
REDAKTOR POMOCNIKÓW HISTORYCZNYCH

*Na okładce:
unikatowe
sarmackie
funeralia,
czyli portrety
trumienne*

Kręgi cywilizacji

O Młodszej Europie 10

Orzeł z Pogonią

O narodzinach potęgi 12

Sejm lubelski

O zawarciu unii 16

Rzeczpospolita obywatelska

O ustroju państwa 20

Państwo od kuchni

O administracji i sądownictwie 28

Jak imć pan Dzierżysław postował

O ustroju w praktyce 33

Pan, pleban, kmięć i rajca

Panorama stanowa 42

Dom wielu narodów

Panorama etniczna 48

Bóg i wiara

Panorama religijna 56

Odprawa posłów

O dyplomacji 62

Obrona granic

O wojsku 68

Jak zboże płaciło

O gospodarce 82

Unia nad Bałtykiem

O władztwie na morzu 88

Co ukształtowało przodków

O dziedzictwie I RP 94

Tańcowanie przy ćwiartowaniu

O czasie wolnym 104

Sarmacki szpan

O przepychu 110

Anatomia upadku

O przyczynach klęski 116

DETALE

Kalendarium i mapy Rzeczypospolitej 5

O nazwie państwa 14

O szlachcie, jej herbach i tytułach 18

O ramach ustrojowych unii 22

Słowniczek ustrojowy 24

Poczet królów RP 26

Poczet królowych i faworyt 27

Urzędy ziemskie 30

Schemat ustroju Rzeczypospolitej 30

O drogach i bezdrożach 35

O karczmach i zajazdach 36

Opis ważniejszych urzędów cywilnych 40

O rodach magnackich 43

O małżeństwie 45

O rodzinie 46

O chłopach w oczach obcokrajowców 47

O wojnach religijnych w Europie 58

Poczet prymasów 61

O sojusznikach i wrogach RP 66

O autoramencie, czyli zaciągu 69

Poczet hetmanów 74

O husarii 76

O wojnach i bitwach 78

O jadłach i gorzałce 84

O salonie Rzeczypospolitej 94–99

O ubiorach 100

O dworach 102

O kłopotach z rozumieniem zabawy 105

O bliznach 107

O wszetecznicach 108

O pogrzebach 113

O sarmatyzmie 114

O Konstytucji 3 maja 118

AUTORZY

Jolanta Chojńska-Mika,
dr hab., prof. Uniwersytetu
Warszawskiego, Wydział
Historyczny, autorka książki
„Między społeczeństwem
szlacheckim a władzą”.

Krzysztof Mikulski,
prof. dr hab., kierownik
Zakładu Historii Gospodarczej
na Uniwersytecie Mikołaja
Kopernika w Toruniu, autor prac
z zakresu historii społecznej
i gospodarczej, dziejów miast
i mieszczaństwa, prezes Polskiego
Towarzystwa Historycznego.

Dariusz Milewski, dr hab.,
adiunkt na Wydziale Nauk

Historycznych i Społecznych
Uniwersytetu Kardynała Stefana
Wyszyńskiego w Warszawie,
autor wielu publikacji
analizujących wydarzenia
w XVII-wiecznej Europie.

Sławomir Leśniewski, adwokat,
miłośnik historii, autor wielu
książek popularyzujących historię.

Radosław Lolo, dr hab.,
prof. Wydziału Historycznego
Akademii Humanistycznej
im. Aleksandra Gieysztora w Pułtusku.

Dariusz Łukasiewicz, dr hab.,
profesor w Instytucie Historii PAN,
autor m.in. książki „Sarmatyzm
i Prusy na przełomie XVIII
i XIX wieku”.

Mirosław Nagielski, prof. dr hab.
Uniwersytetu Warszawskiego,
Wydział Historyczny, autor prac
z zakresu historii wojskowości
i staropolskiej sztuki wojennej.

Piotr Olender, dr hab., pracownik
Państwowej Wyższej Szkoły
Zawodowej w Raciborzu, historyk
wojskowości i wojen na morzu.

Henryk Samsonowicz,
prof. emeritus, członek rzeczywisty
PAN, wybitny mediewista,
autor licznych i fundamentalnych
prac z zakresu historii Polski.

Janusz Tazbir, prof. dr hab.,
wybitny badacz dziejów kultury
staropolskiej, autor wielu
klasycznych prac historycznych.

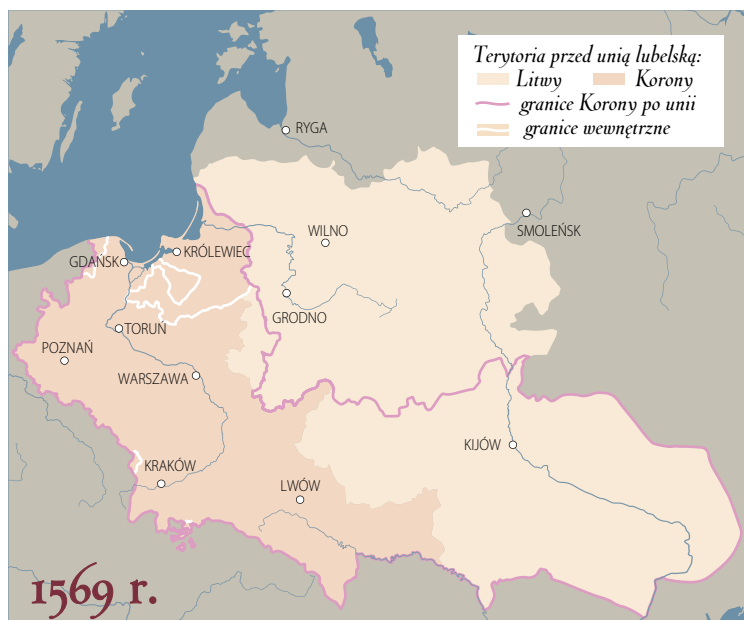
Krzysztof Wiśniewski,
dr, pracownik Archiwum
Państwowego Miasta
Stołecznego Warszawy.

Oraz:

Absolwenci Instytutu
Historycznego Uniwersytetu
Warszawskiego:
Grzegorz Dumala, Michał Gawriłow,
Andrzej Gręziak, Marek Groszkowski,
Maciej Harla, Małgorzata Kołak,
Tomasz Leszkowicz, Anna Rechentiuik,
Michał Rogalski, Joanna Sawicka,
Mariusz Stańczak, Marta Turkot,
Marek Wąsiński.

Dziennikarze POLITYKI:
Iwona Kochanowska, Jarosław Krysiak,
Adam Krzemiński, Adam Szostkiewicz,
Tadeusz Zawadzki.

Kalendarium wydarzeń ważnych dla dziejów Rzeczypospolitej Obojga Narodów, jej sąsiadów i ówczesnej Europy

- 1374 17 IX** Przywilej koszycki dla szlachty.
- 1430 25 IV** Przywilej jedlnieński, powtórzony w Krakowie **91 1433 r.**
- 1493 18 I** Pierwszy dwuizbowy sejm walny w Piotrkowie.
- 1506 30 V** Sejm w Radomiu, konstytucja *nihil novi*.
- 1537 VII** Tzw. wojna kokosza, początek ruchu egzekucyjnego.
- 1555 25 IX** Pokój w Augsburgu kończy II wojnę religijną w Europie (od 1552); zasada *cuius regio, eius religio*.
- 1562** Sejm w Piotrkowie: konstytucja sejmowa o powołaniu wojska kwarcianego.
- 1563 7 VII** Przywilej wileński dopuszcza prawosławnych do najwyższych urzędów Wielkiego Księstwa. ♦ **4 XII** Koniec obrad soboru trydenckiego (od 1545).
- 1564 13 III** Zygmunt August cedeje dziedziczne prawa do tronu litewskiego na Królestwo Polskie.
- 1566 1 VII II** Statut Litewski wieńczy reformę ustroju Wielkiego Księstwa.
- 1567 13 III** Początek wojny osiemdziesięcioletniej o wyzwolenie Niderlandów spod panowania hiszpańskiego.
- 1568 24 III** Zygmunt II August powołuje w Gdańsku Komisję Morską, zaczątek polskiej admiralicii.
- 1569** Przyłączenie do Korony województwa podlaskiego (**5 III**), Wołynia (**26 V**), województw kijowskiego i braclawskiego (**6 VI**). ♦ **28 VI** Unia lubelska (zaprzysiężona **1 VII**, ratyfikowana przez króla **4 VII**). ♦ **3 VIII** Przyłączenie Inflant jako wspólnej własności Korony i Litwy.
- 1570 14 III** Statuty Karnkowskiego regulują władztwo Polski nad Bałtykiem. ♦ **14 IV** Ugoda sandomierska między wyznaniami protestanckimi gwarantuje wzajemną tolerancję religijną (z wyłączeniem arian).
- 1572 7 VII** Umiera Zygmunt August, wielkie bezkrólewie. ♦ **17 VII** Sejmik ziemi chełmskiej w Krasnymstawie po raz pierwszy powołuje sądy kapturowe na czas bezkrólewia. ♦ **23/24 VIII** Noc św. Bartłomieja, rzeź hugenotów we Francji.
- 1573 6 I** Sejm konwokacyjny – zasada wolnej elekcji *viritum* (z osobistym udziałem całej szlachty). ♦ **28 I** Konfederacja warszawska, szlachta wszystkich wyznań deklaruje tolerancję religijną. ♦ **11 V** Pierwsza wolna elekcja w RP, Henryk Walezy królem. ♦ **20 V** Spisanie artykułów henrykowskich.
- 1574 30 V** Po śmierci Karola IX królem Francji Henryk III Walezy. ♦ **18 VI** Henryk ucieka z Polski.
- 1575 12 XII** Prymas Uchański ogłasza królem polskim Maksymiliana II Habsburga. ♦ **14 XII** Anna Jagiellonka obwołana przez szlachtę królem; Stefan Batory jej mężem.
- 1576 8 II** W Meggesz (Siedmiogród) Batory zaprzysięga *pacta conventa*; zostaje koronowany **1 V**; Gdańsk odmawia złożenia przysięgi królowi. ♦ **8 XI** Pacyfikacja gdańska, antyhiszpański układ pomiędzy północnymi i południowymi prowincjami Niderlandów.
- 1577** Wojna polsko-rosyjska o Inflanty i ziemię połocką. ♦ **17 IV** Wojska królewskie pokonują gdańszczan nad Jez. Lubieszowskim. ♦ **14 IX** Koniec prac przy organizacji floty królewskiej w Elblągu. ♦ **12 XII** Polubowne rozwiązanie konfliktu z Gdańskiem.

- 1578** Konstytucja sejmowa o powołaniu piechoty wybranieckiej. ♦ Powołanie Trybunału Koronnego.
- 1579 6 I** Południowe prowincje Niderlandów podpisują traktat arraski, poddają się panowaniu hiszpańskiemu. ♦ **23 I** Północne prowincje Niderlandów, pod hasłem wolności religijnej i walki z Hiszpanami, tworzą unię utrechcką. ♦ **11 VIII** Wyprawa Batorego na Połock (zdobyty **30 VIII**).
- 1580** Powstaje Sejm Czterech Ziem (Waad Arba Aracot) – najwyższy organ samorządu żydowskiego w Polsce. ♦ **1–5 IX** Wyprawa Batorego na Wielkie Łuki, zdobyte po krótkim oblężeniu.
- 1581 1 III** Utworzenie Trybunału Litewskiego na wzór Koronnego. ♦ **24 VIII** Wyprawa Batorego i Zamoyskiego na Psków, oblężenie **6 IX 1581–6 II 1582**.
- 1582 15 I** Rozejm w Jamie Zapolskiej kończy wojnę polsko-rosyjską (**1577–1581**). ♦ **24 II** Bulla *Inter gravissimas* papieża Grzegorza XIII, kalendarz gregoriański.
- 1583 22 XII** Rozejm pluski kończy rosyjsko-szwedzką wojnę liwońską, koniec trwających od **1558** walk o dominację na Morzu Bałtyckim.
- 1584 26 V** Ścięcie Samuela Zborowskiego.
- 1586 12 XII** Stefan Batory umiera w Grodnie.
- 1587 8 II** Za udział w spisku przeciwko Elżbiecie I święta Maria Stuart, królowa Szkocji. ♦ **19/22 VIII** Podwójna elekcja Zygmunta III Wazy i Maksymiliana III Habsburga na króla RP. ♦ **7 X** Zygmunt III Waza zaprzysięga warunki stawiane mu przez szlachtę (koronacja **27 XII**).
- 1588** Konstytucja sejmowa *O ważności zapisów*, regulująca zasady zastawu nieruchomości (hipoteka). ♦ **24 I** W bitwie pod Byczyną Jan Zamoyski rozbił armię Maksymiliana III Habsburga. ♦ **28 I** Statut Litewski kodyfikuje prawo w Wielkim Księstwie (obowiązywał do **1840**). ♦ **8 VIII** Bitwa pod Gravelines, flota angielska zadaje ciężkie straty Wielkiej Armadzie.
- 1589 9 III** Traktat bytomsko-będziński z Habsburgami. ♦ **6 III** Obrady pierwszego sejmiku pacyfikacyjnego po podwójnej elekcji.
- 1590** Wprowadzenie rejestru kozackiego. ♦ Rozdzielenie skarbu królewskiego i wydatków publicznych.
- 1591 XII** Powstanie Kosińskiego, pierwsze kozackie przeciwko RP (do **1593**).
- 1592 31 V** W Krakowie ślub Zygmunta III Wazy i Anny Habsburżanki oraz jej koronacja na królową Polski.
- 1593 22 VII** Habsburgowie pokonują Turków w bitwie pod Szyszakiem, początek III wojny austriacko-tureckiej (**1593–1615**).
- 1594 19 II** Zygmunt III Waza koronowany w Uppsali na króla Szwecji. ♦ **lato** Powstanie Nalewajki na Ukrainie.
- 1595 lato** Wyprawa Zamoyskiego na Mołdawię. ♦ **18 V** Rosyjsko-szwedzki traktat w Tiawzinie kończący wojnę lat **1590–1595**. ♦ **27 VIII** Wojska polskie zajmują Chocim. ♦ **19–20 X** Bitwa pod Cecorą – zwycięstwo Zamoyskiego nad Tatarami i posiłkowymi oddziałami tureckimi. ♦ **23 XII** Podpisanie unii brzeskiej; jej ogłoszenie i zatwierdzenie w **1596**.
- 1598** Sejm zatwierdza korekturę pruską. ♦ **7 I** Wielka smuta w Rosji. ♦ **13 IV** Edykt nantejski kończy 30-letnie wojny religijne we Francji.
- 1599** Zygmunt Waza zdeponowany w Szwecji. ♦ **25 VIII** Pierwsze wydanie polskiego przekładu Biblii ks. Jakuba Wujka.

1619 r.

1648 r.

- 1600** 17 II Na Campo de Fiori na stosie płonę skazany przez inkwizycję Giordano Bruno. ✦ 12 III Zygmunt III Waza włącza Estonię do RP. ✦ 19 VIII Karol IX Sudermański przybywa na czele swych wojsk do Rewla. Początek wojen polsko-szwedzkich. ✦ 20 X Bitwa pod Bukowem na Wołoszczyźnie podczas wyprawy Zamoyskiego przeciwko Michałowi Walecznemu.
- 1602** Założenie ariarskiej Akademii w Rakowie (istniała do 1638).
- 1603** Ostatni sejm zwyczajny zwołany do Krakowa. ✦ 24 III Umiera Elżbieta I, tron obejmuje Jakub I Stuart; początek unii personalnej Anglii i Szkocji. ✦ 13 IV Jan Karol Chodkiewicz zdobywa Dorpat.
- 1604** 28 VIII Anglia i Hiszpania podpisują w Londynie traktat pokojowy. ✦ 25 IX Zwycięstwo Chodkiewicza nad Szwedami pod Białym Kamieniem.
- 1605** 27 IX Pogrom armii Karola IX pod Kircholmem. ✦ 30 VI Dymitr Samozwaniec I wkracza do Moskwy i koronuje się na cara Rosji (31 VII). ✦ 5 XI Tzw. spisek prochowy w Anglii – zamach na króla Jakuba I.
- 1606** 17 V W Moskwie ślub Dymitra I Samozwańca i Maryny Mniszchówny. ✦ 12 VII Początek rokoszu Zebrzydowskiego (do 1609).
- 1607** VII Druga dymitriada. ✦ 5 VII Rokozanie Mikołaja Zebrzydowskiego pobici przez wojska królewskie pod Guzowem.
- 1608** 14 V W Rzeszy Niemieckiej powstaje Unia Protestancka – obronny związek książąt i miast protestanckich.
- 1609** 28 II Oblężenie Parnawy (zdobyta przez Polaków 2 III). ✦ 28 II Antypolskie porozumienie Szwecji i Rosji w Wyborgu – *casus belli* dla wojny polsko-rosyjskiej 1609–1618. ✦ 23/24 III Wojna o Inflanty: zwycięstwo floty polskiej nad szwedzką pod Salis. ✦ 12 IV Niderlandy proklamują niepodległość. ✦ 10 VII W Niemczech zawiązuje się Liga Katolicka, związek katolickich książąt duchownych i księcia Bawarii. ✦ 29 IX Wojska polskie oblegają Smoleńsk (twierdza pada 13 VI 1611).
- 1610** 4 VII Zwycięstwo hetmana Stanisława Żółkiewskiego pod Kłuszynem. ✦ 17 VII Detronizacja cara Wasyla IV Szujskiego. ✦ 27 VIII W Moskwie Stanisław Żółkiewski zawiera układ z bojarami – królewicz Władysław carem Rosji. ✦ 21 IX Polacy wpuszczeni na Kreml.
- 1611** 19 III Powstanie przeciw Polakom w Moskwie. ✦ 3 V Atak wojsk Chrystiana IV na szwedzki Kalmar rozpoczyna wojnę kalmarską (1611–1613). ✦ 30 X Rozejm polsko-szwedzki po śmierci Karola IX.
- 1612** 20 I Umiera Rudolf II Habsburg, cesarz niemiecki. ✦ 9 VII Klęska wojsk polskich w bitwie z Turkami i Tatarami pod Sasowym Rogiem, hetman Potocki wzięty do niewoli. ✦ 7 XI Kapitulacja polskiej załogi na Kremlu w Moskwie.
- 1613** Sejm po raz pierwszy powołuje niestałą komisję do kontroli Skarbu Państwa, tzw. komisję radomską, późniejszy Trybunał Skarbowy w Radomiu. ✦ 3 III Michał I Romanow carem Rosji (koronacja 11 VI).
- 1615** Sformowanie oddziału lekkiej jazdy, zwanej później lisowczykami.
- 1616** 2 III Samuel Korecki pokonuje wojska mołdawskie pod Chocimiem.
- 1617** 9 III Szwecja i Rosja podpisują pokój w Stolbowie. ✦ jesień Wyprawa królewicza Władysława na Moskwę.
- 1618** 23 V Defenestracja praska, początek wojny trzydziestoletniej.
- 1619** Lisowczycy wysłani na pomoc Habsburgom. ✦ 31 Rozejm w Dywilinie kończy wojnę polsko-rosyjską. ✦ 26 VII Elektor Palatynatu Fryderyk V Wittelsbach królem Czech. ✦ 23 XI Pierwsza odsiecz wiedeńska, w bitwie pod Humiennem lisowczycy biją wojska siedmiogrodzkie.
- 1620** 17 IX–7 X Klęska wojsk polskich w bitwie z Turkami pod Cecorą. ✦ 8 XI Bitwa pod Białą Górą, największa klęska Czechów w historii.
- 1621** Zygmunt III Waza rozpoczyna budowę floty królewskiej. ✦ 23 IX Unia personalna Prus Książęcych z Brandenburgią. ✦ 25 IX Wojska szwedzkie pod

- dowództwem Gustawa Adolfa zdobywają Rygę. ✦ 2 IX–9 X Obrona przed Turkami obozu pod Chocimiem. ✦ 9 X Pokój pod Chocimiem.
- 1622** 10 VIII Rozejm ze Szwedami w Mitawie. ✦ 8 II Jakub I rozwiązuje parlament angielski.
- 1624** 19–20 VI Tatarzy Kantymira Murzy pobici pod Martynowem przez hetmana Stanisława Koniecpolskiego.
- 1625** Holender Hugo Grotius publikuje *De iure belli ac pacis* – podstawy późniejszego prawa międzynarodowego. ✦ I Kozacy zawierają przymierze z Szahin Girem. ✦ 27 VI Gustaw Adolf ląduje w Inflantach – początek wojny polsko-szwedzkiej 1625–1629. ✦ 6 XI Ugoda kurukowska między Polakami a Kozakami.
- 1626** Królewska Komisja Okrętów. ✦ 17 I Pod Walmoją wojska szwedzkie rozbijają wojska litewskie. ✦ 5 VII Desant szwedzki w Piławie, wojna o ujście Wisły. ✦ 9 X Wojewoda kijowski Stefan Chmielecki pod Białą Cerkwią rozbija tatarski najazd.
- 1627** 12–17 IV Bitwa pod Czarnem, usunięcie Szwedów z zachodniego brzegu Wisły. ✦ 24 VII Wojna trzydziestoletnia: zwycięstwo Austriaków nad Duńczykami pod Granowem. ✦ 7–8 VIII Wojna polsko-szwedzka: nierozstrzygnięta bitwa pod Tczewem, ranny Gustaw Adolf. ✦ 28 XI Bitwa pod Oliwą.
- 1628** Karol Stuart akceptuje Petycję o Prawo, uchwalone przez parlament postulaty o charakterze konstytucyjnym. ✦ 12 VIII Wojska duńskie Chrystiana IV pobite przez Wallensteina pod Wołogoszczą. Dania wycofuje się z wojny trzydziestoletniej.
- 1629** Reforma systemu podatkowego: zamiana poradnego na podymne. ✦ Początek jedenastoletniej tyranii Karola I w Anglii. ✦ 25 VI Bitwa pod Trzcianą – Szwedzi tracą niemal całą jazdę. ✦ 26 IX Sześćioletni rozejm w Starym Targu (Altmarku) kończy wojnę polsko-szwedzką.
- 1630** III Powstanie kozackie Tarasa Fedorowicza. ✦ 8 VI I ugoda peregjaławska między hetmanem Koniecpolskim a Kozakami Fedorowicza. ✦ 6 VII Gustaw II Adolf ląduje na Pomorzu i włącza się do wojny trzydziestoletniej po stronie protestantów.
- 1631** 20 V Wojna trzydziestoletnia: upadek Magdeburga, w rzezi po bitwie z rąk cesarskich żołnierzy ginie 25 tys. ludzi. ✦ 17 IX Gustaw II Adolf Waza na czele armii szwedzkiej bije wojska cesarskie pod Breitenfeld. ✦ 1632 14–15 IV Pod Rain Szwedzi pokonują wojska Ligi Katolickiej. ✦ 30 IX Armia moskiewska wkracza w granice RP, początek wojny smoleńskiej (do 1634). ✦ 8 XI Władysław IV Waza królem RP. ✦ 16 XI Pod Lützen, w jednej z największych bitew wojny trzydziestoletniej, Szwedzi pokonują wojska habsburskie, ginie Gustaw II Adolf.
- 1633** 6 II Koronacja Władysława IV. ✦ 14 III Władysław IV uznaje formalnie Kościół prawosławny na ziemiach polskich. ✦ 4 VII Kantymir, chan ord nogajskich, pobity przez hetmana Stanisława Koniecpolskiego pod Sasowym Rogiem. ✦ IX Wojska pod dowództwem Władysława IV odblokowują Smoleńsk. ✦ 20–23 X Zwycięstwo Stanisława Koniecpolskiego pod Paniowcami.
- 1634** 25 II Wojska rosyjskie kapitulują pod Smoleńskiem. ✦ 14 VI Pokój w Polanowie pomiędzy Polską a Rosją.
- 1635** Sejm zwyczajny uchwała konstytucję regulującą stosunki pomiędzy szlachtą a duchowieństwem. ✦ 12 IX W Sztumskiej Wsi rozejm polsko-szwedzki. ✦ 30 V Pokój w Pradze kończy szwedzki okres wojny trzydziestoletniej.
- 1637** VIII Powstanie kozackie Pawluka i Ostranicy.
- 1640** 5 V Karol I Stuart rozwiązuje Krótki Parlament.

- 1642** 22 VIII Początek angielskiej wojny domowej.
- 1643** 14 V Ludwik XIV królem Francji.
- 1644** 30 I Stanisław Koniecpolski i Jeremi Wiśniowiecki pokonują Tuhaj-beja pod Ochmatowem.
- 1645** 10 VII W bitwie pod Langport Cromwell rozbija ostatnie siły rojalistów.
 ✦ 28 VIII *Colloquium charitativum* (wspólny zjazd katolików, luteran i kalwinistów) w Toruniu.
- 1646** 24 IV Unia użhorodzka między wyznawcami prawosławia na Zakarpaciu a Kościołem katolickim.
- 1648** IV Powstanie Bohdana Chmielnickiego na Ukrainie. ✦ 16 V Klęska wojsk polskich pod Żółtymi Wodami. ✦ 17 V Zwycięstwo wojsk francusko-szwedzkich nad niemieckimi w bitwie pod Zusmarshausen.
 ✦ 26 V Chmielnicki rozbija polskie wojsko pod Korsuniem.
 ✦ 16 VII Sejm konwokacyjny po śmierci Władysława IV Wazy.
 ✦ 26–28 VII Bitwa pod Konstantynowem, Jeremi Wiśniowiecki bije Kozaków Krzywonosą. ✦ 17–19 VIII Zwycięstwo Cromwella w bitwie pod Preston, koniec II angielskiej wojny domowej. ✦ 23–25 IX Klęska wojsk polskich pod Piławcami ✦ 24 X Pokój westfalski, koniec wojny trzydziestoletniej (dla Niderlandów – osiemdziesięcioletniej).
 ✦ 20 XI Jan Kazimierz Waza królem Polski (koronacja 17 I).
- 1649** 30 I Karol I, król Anglii i Szkocji, ścięty. ✦ 19 V Anglia republika. ✦ 10 VII–22 VIII Kozacy oblegają Zbaraż. ✦ 15–16 VIII Bitwa pod Zborowem, Jan Kazimierz zawiera układ pokojowy z chanem Islamem Girejem III. ✦ 17 VIII Ugoda zborowska z Chmielnickim.
- 1651** 28 IX Po bitwie pod Białą Cerkwią (23 IX) krótkotrwała ugoda polsko-kozacka.
 ✦ 14 VI Na Podhalu powstanie chłopskie pod wodzą Kostki-Napierskiego.
 ✦ 28–30 VI Klęska wojsk kozackich i tatarskich w bitwie pod Beresteczkiem; największa bitwa lądowa XVII w.
- 1652** 9 III Posel picki Władysław Siciński nie wyraża zgody na prolongatę obrad sejmu (*liberum veto*). ✦ 1–2 VI Polsko-kozacka bitwa pod Batohem, rzeź polskich jeńców. ✦ 10 VII I wojna angielsko-holenderska (do 1654).
 ✦ 22 VII Sejm uchwała podatki na armię i przeprowadza reformę wojskową, wprowadzając komput (etat wojska dla Korony i Litwy).
- 1653** 20 IV Oliver Cromwell rozwiązuje Parlament Kadłubowy i powołuje tzw. Mały Parlament. ✦ X Rosyjski sobór ziemski podejmuje uchwałę o włączeniu Ukrainy do Rosji i wypowiada wojnę RP. ✦ 16 XII Oliver Cromwell lordem protektorem Anglii, Szkocji i Irlandii.
- 1654** Upadek powstania Chmielnickiego. ✦ 18 I II ugoda w Perejasławiu: powstańcy Chmielnickiego uznają zwierzchnictwo cara.
 ✦ 6 IV Jan Kazimierz nakazuje wygnanie z RP wszystkich cudzoziemców-innowierców. ✦ 5 IV Porozumienie westminsterskie kończy I wojnę angielsko-holenderską. ✦ 7 VI Ludwik XIV Burbon królem Francji.
- 1655** 29 I–II Armia polsko-tatarska pokonuje wojska rosyjskie pod Ochmatowem. ✦ 8 IX Szwedzi w Warszawie. ✦ 16 IX Szwedzi pokonują armię polską pod Żarnowem, zajmują Małopolskę. ✦ 11 VII Ofensywa rosyjska w Wielkim Księstwie Litewskim. ✦ 27 VII Niderlandy i Brandenburgia zawierają pokój. ✦ 24–25 VII Bitwa pod Ujściem, kapitulacja pospolitego ruszenia przed wojskami Karola Gustawa, tzw. potop szwedzki. ✦ 20 X Układ w Kiejdanach: Janusz Radziwiłł zrywa unię Litwy z Koroną i oddaje Wielkie Księstwo pod protekcję Szwecji. ✦ 18 XI Obleżenie Jasnej Góry (do 26 XII). ✦ 18 XII Jan II Kazimierz powraca z wiernymi oddziałami z austriackiego Śląska.
 ✦ 29 XII Antyszwedzka konfederacja tyszowiecka.

- 1656** 17 I Elektor brandenburski zrywa zależność lenną Prus książęcych od Polski, uznaje się lennikiem Szwecji. ✦ 7 IV Wygrana wojsk polskich pod Warką.
 ✦ 1 VI Zwycięstwo Szwedów pod Kcynią. ✦ 1 VII Polskie wojska koronne i masy chłopskie odbierają Warszawę Szwedom. ✦ 13 VII Wygrana wojsk szwedzko-brandenburskich pod Tykocinem. ✦ 28–30 VII Porażka Polaków pod Warszawą.
 ✦ 8 X Wincenty Gosiewski rozbija pod Prostkami wojska brandenbursko-szwedzkie. ✦ 3 XI Antyszwedzki sojusz Rosji z Polską w Niemieży. ✦ 10 XII Traktat w Radnot, zwany pierwszym rozbiorem Polski (nie doszedł do skutku).
- 1657** I Sprzymierzone ze Szwedami wojska siedmiogrodzkie Jerzego II Rakoczego wkraczają do Polski. ✦ VI Do wojny ze Szwecją przystępuje Dania. ✦ 20 VII Bitwa pod Czarnym Ostrowem – kapitulacja Rakoczego.
 ✦ 9 IX/6 XI Polsko-prusko-brandenburskie traktaty welawsko-bydgoskie.
- 1658** 27 II Królowie Danii i Szwecji podpisują traktat z Roskilde. ✦ 20 VII Wygnanie arian z Polski. ✦ 14 XII Polska kawaleria pod wodzą Czarnieckiego przeprawia się przez cieśninę morską w Danii. ✦ 16 IX Ugoda hadziacka (projekt unii Korony Polskiej, Wielkiego Księstwa Litewskiego i Księstwa Ruskiego).
- 1659** 7 XI Pokój pirenejski kończy wojnę francusko-hiszpańską.
- 1660** 3 V Pokój w Oliwie kończy potop szwedzki. ✦ 6 VI Pokój w Kopenhadze między Szwecją a Danią. ✦ 28 VI Wojska polsko-litewskie biją Rosjan pod Połonką. ✦ 14 X–2 XI Wojna polsko-rosyjska: bitwa pod Cudnowem.
- 1661** 21 VI Traktat w Kardis kończy wojnę rosyjsko-szwedzką.
- 1663** 26 IX Turcy zdobywają twierdzę Ujvár na Węgrzech, początek IV wojny austriacko-tureckiej.
- 1664** 1 VIII Armia cesarska zadaje Turkom klęskę pod Szentgotthárd. ✦ 2 VIII Klęska armii litewsko-polskiej w bitwie z Rosjanami pod Szklowem. ✦ 11 VIII Traktat pokojowy w Vasvár kończy wojnę austriacko-turecką.
- 1665** 4 III II Wojna angielsko-holenderska. ✦ 23 V Rokosz Lubomirskiego.
- 1666** 13 VII Rokoszanie Lubomirskiego rozbijają wojska królewskie pod Mątawami.
 31 VII Ugoda z rokoszami w Łęgonicach. ✦ 4–5 VIII Bitwa morską pod North Foreland, Anglicy zwyciężają Holendrów.
- 1667** 30 I Rozejm polsko-rosyjski w Andruszowie. ✦ 24 V Francusko-hiszpańska wojna dewolucyjna, zakończona porozumieniem w Akwizgranie (2 V 1668).
 ✦ 31 VII Traktat z Bredy kończy II wojnę angielsko-holenderską. ✦ 6–16 X Bitwa pod Podhajcami, zakończona ugodą z Tatarami i (19 X) Kozakami.
- 1668** 16 IX Abdykacja Jana II Kazimierza, koniec dynastii Wazów w RP.
- 1669** 29 V Ostatni zjazd delegatów miast hanzeatyckich. ✦ 19 VI Królem Michał Korybut Wiśniowiecki (koronacja 29 IX).
- 1670** 18 VII Traktat madrycki kończy I wojnę angielsko-hiszpańską.
- 1671** 16 VI Stracenie w Moskwie przywódcy powstania kozaków dońskich Stiepana (Stierki) Razina. ✦ 26 VIII Wojna polsko-kozacko-tatarska: bitwa pod Braclawiem.
- 1672** 1–III Sejm, ostatecznie zerwany. ✦ 27 VIII Armia turecka zdobywa Kamieniec Podolski. ✦ 20 IX–6 X Turcy oblegają Lwów. ✦ 5–15 X Wyprawa Jana Sobieskiego na czambuły. ✦ 16 X Konfederacja gołabska. ✦ 18 X Traktat pokojowy z Turcją w Buczaczu. ✦ 23 X Konfederacja szczebrzeszyńska.
 ✦ 29 IV Wojna Francji z koalicją hiszpańsko-austriacko-lotaryńską (1672–1679), Ludwik XIV najeżdża Niderlandy.
- 1673** 12 III Sejm pacyfikacyjny, zakończenie konfliktu króla z opozycją. ✦ 11 XI Wojska Jana Sobieskiego pokonują Turków Husejną Paszy pod Chocimiem.
- 1674** 19 III wojna angielsko-holenderska: pokój westminsterski. ✦ 12 III Wojska moskiewskie rozbijają Kozaków pod Lisianką. ✦ 21 V Jan Sobieski królem.
 ✦ 20 VII Wojna rosyjsko-turecka (1674–1681): zwycięstwo wojsk moskiewskich w bitwie pod Rusawą.
- 1676** 1 VI Wojna duńsko-szwedzka (1675–1679): zwycięstwo floty duńsko-holenderskiej pod Olandią. ✦ 17 X Traktat w Żurawnie kończy wojnę Polski z Turcją.
- 1677** 21 VIII Traktat polsko-szwedzki w Gdańsku skierowany przeciw Brandenburgii.
- 1679** 12 VII Karol II Stuart zatwierdza uchwalony przez parlament *Habeas Corpus* Act, gwarantujący wolności osobiste.
- 1682** Tumult antyżydowski w Krakowie. ✦ V Piotr I Wielki carem Rosji.
- 1683** 1 IV Cesarz Leopold I zawiera z Janem III Sobieskim przymierze przeciwko Turcji. ✦ 16 VII Turcy oblegają Wiedeń. ✦ 12 IX II odsiecz wiedeńska, Jan III Sobieski pokonuje Turków Osmańskich; początek wojny polsko-tureckiej (1683–1699).
- 1684** 5 III Z inicjatywy papieża Innocentego XI antyturecką Ligę Świętą zawiązują RP, Austria, Wenecja, papieństwo i – od 1686 – Moskwa.
- 1685** Wyprawa bukowińska hetmana Stanisława Jabłonowskiego.
 ✦ 18 X Ludwik XIV odwołuje chroniący protestantów edykt nantejski.
- 1686** 6 V Pokój Grynmułtowski między Polską i Rosją, utrwalający warunki rozejmu andruszowskiego.
- 1688** Sejm zerwany po raz pierwszy jeszcze przed obiosem marszałka. ✦ Ostatni najazd turecki na RP. ✦ 21 VIII Wojna Francji z Ligą Augsburską (1688–1697).
 ✦ 5 XI Tzw. chwalebna (bezkrwawa) rewolucja w Anglii, parlament odsuwa od tronu Stuartów.
- 1689** 27 VIII Traktat w Nercyżniku, pierwszy między państwem europejskim, Rosją a Chinami. ✦ 16 XII *Bill of Rights* – deklaracja praw narodu angielskiego zaakceptowana przez parlament.

- 1690 24 VIII** Założenie Kalkuty przez Brytyjską Kompanię Wschodnioindyjską.
- 1691** Nieudana wyprawa Jana III Sobieskiego na Mołdawię.
- 1692** Tajny układ królowej Marii Kazimierzy Sobieskiej z królem Francji Ludwikiem XIV o przymierzu między oboma krajami i odstąpieniu od sojuszu z Austrią.
- 1694 6 X** Wojska polsko-litewskie zwyciężają Tatarów pod Uścięciem.
- 1695 11 II** Bitwa z Tatarami pod Łwowem.
- 1696 7 VI** Wojna Turcji z Ligą Świętą: wojska rosyjskie oblegają Azów. **17 VI** Śmierć Jana III Sobieskiego; początek najdłuższego bezkrólestwa w Polsce. **29 VIII–28 IX** Sejm konwokacyjny – mimo prób jego zerwania – ustala termin i miejsce wyboru nowego władcy.
- 1697 5 IV** Karol XII królem Szwecji. **27 VI** Książę Franciszek Ludwik Burbon-Conti, dzięki skorumpowaniu szlachty, wybrany na króla Polski. **11 IX** Książę Eugeniusz Sabaudzki na czele armii cesarskiej pokonuje Turków pod Zentą. **15 IX** W Krakowie koronacja Augusta II Mocnego.
- 1698 8–9 IX** Bitwa z Tatarami pod Podhajcami, zwycięstwo wojsk polskich.
- 1699 26 I** Pokój z Turcją w Karłowicach. **21 II** Ostatni wielki najazd tatarski na terytorium RP: bitwa pod Martynowem. **21 XI** Traktat preobrażeński, antyszwedzki sojusz Rosji, Saksonii i Danii, uzupełniony w następnym roku porozumieniami Saksonii i Danii z Brandenburgią.
- 1700 22 II** Sasi uderzają na Rygę. Wybuch III (wielkiej) wojny północnej. **14 VII** Turecko-rosyjski układ pokojowy w Konstantynopolu. **18 IX** W wojnie domowej na Litwie bitwa pod Olkienikami, pogrom wszechwładnych dotąd Sapiechów. **20 XI** Wojska szwedzkie pokonują armię rosyjską pod Narwą.
- 1701 18 I** Królewicz: koronacja Fryderyka I Hohenzollerna na króla w Prusach. **9 III** Traktat sojuszniczy sasko-rosyjski. **30 V–18 VI** Sejm warszawski; po raz pierwszy zostają wykorzystane tzw. limity sejmowe, tj. odroczenia obrad. **9 VII** Wojna o sukcesję hiszpańską (do 1714): zwycięstwo wojsk austriackich nad Francuzami pod Carpi. **7 VII** Wycofanie wojsk saskich z RP (domagał się tego Karol XII). **4 VIII** Wielki pokój montreali kończy wojnę między Irokezami a francuskimi kolonistami. **7 IX** Anglia i Holandia zawierają z cesarzem Leopoldem I antyfrancuskie przymierze w Hadze.
- 1702 23 V** Wojska szwedzkie zajmują Warszawę. **19 VII** Armia Karola XII zwycięża wojska Augusta II pod Kliszowem.
- 1703 26 V** Portugalia dołącza do sojuszu antyfrancuskiego.
- 1704 16 II** Kontrolowana przez Szwedów antysaska konfederacja warszawska ogłasza w Polsce bezkrólestwo. **20 V** Stronnicy Sasa zawiązują konfederację sandomierską. **12 VII** Na zjeździe elekcyjnym szlachta wybiera Stanisława Leszczyńskiego. **4 VIII** Jerzy Hesk i jego żołnierze w służbie Wielkiej Brytanii zdobywają na Hiszpanach Gibraltar. **13 VIII** Wojna o sukcesję hiszpańską: lord Marlborough pokonuje Francuzów pod Blenheim, punkt zwrotny w wojnie. **30 VIII** W Narwie RP podpisuje przymierze z Rosją i oficjalnie przystępuje do wojny ze Szwecją.
- 1705 31 VII** III wojna północna: zwycięstwo Szwedów pod Warszawą. **20 IX** Franciszek II Rakoczy księciem Węgier. **4 X** Stanisław Leszczyński i jego żona koronowani na króla i królową; pierwsza nowożytna koronacja poza Krakowem.
- 1706 22 VII** Akt unii szkocko-angielskiej, powstaje Królestwo Wielkiej Brytanii (formalnie od 1 V 1707). **24 IX** August II Mocny zrzeka się korony polskiej. **24 IX** Sasko-szwedzki pokój w Altranstädt. **29 X** Bitwa pod Kaliszem.
- 1707 IX** Armia szwedzka ponownie w RP. **lato** Prymas Stanisław Szembek ogłasza bezkrólestwo. **13 VI** Sejm węgierski w Onod detronizuje Habsburgów.

- 1708 21 XI** Bitwa pod Koniecpolem pomiędzy konfederatami sandomierskimi a wojskami Stanisława Leszczyńskiego.
- 1709 11 IX** Wojna o sukcesję hiszpańską: połączone armie Wielkiej Brytanii, Holandii i Austrii pokonują Francję w krwawej bitwie pod Malplaquet. **8 VII** Piotr Wielki zadaje pod Poltawą decydującą klęskę Karolowi XII i Iwanowi Mazepie. **20 X** August II podpisuje w Toruniu traktat z Piotrem I.
- 1710 20 XI** Turcja wypowiedzi wojnę Rosji. **4 II–16 IV** Obraduje Walna Rada Warszawska – abdykacja Augusta II uznana za nieważną.
- 1711 21 II** Franciszek II Rakoczy ucieka do Polski, koniec powstania węgierskiego. **23 VII** Upokarzający dla Rosji traktat prucki z Turcją. **11 X** Carlos III, niedoszły władca Hiszpanii, powraca do Wiednia jako cesarz Karol VI Habsburg.
- 1712 3 X** Synod ewangeliczny w Toruniu.
- 1713 11 IV** Pokój w Utrechcie kończy udział większości państw w wojnie o sukcesję hiszpańską. **24 IV** Pokój w Adrianopolu między Rosją a Turcją.
- 1714 7 III** Pokój w Rastatt między Austrią a Francją, koniec wojny o sukcesję hiszpańską. **27 VII** III wojna północna: bitwa morską pod Hanko, pierwsze w historii zwycięstwo floty rosyjskiej.
- 1715 3 IV** Traktat sojuszniczy między Francją a Szwecją w Wersalu. **27 VII** I powstanie jakobickie w Wielkiej Brytanii (do 4 II 1716). **26 XI** Zawieszenie antysaskiej konfederacji tarnogrodzkiej. **13 IV** Cesarz Karol VI odnawia traktat z Wenecją, Austria przyłącza się do Wenecji w wojnie z Turcją. **3 XI** Konfederaci i dwór sasko-polski podpisują traktat warszawski.
- 1717 1 II** W Warszawie jednodniowy sejm pacyfikacyjny (rodzaj sejmu walnego dla uspokojenia sytuacji w kraju), tzw. Sejm Niemy.
- 1718** Sejm usuwa ze swojego składu posłów niekatolickich. **21 VII** Pokój w Pożarzewcu kończy wojnę Turcji z Austrią i Wenecją. **2 VIII** Czworprzymierze, antyhiszpański sojusz Wielkiej Brytanii, Francji, Austrii i Niderlandów, wojna trwa do 17 II 1720.
- 1720 X** W układzie poczdamskim Rosja i Prusy zobowiązują się do współdziałania przeciw zmianom w Polsce.
- 1721 10 IX** Pokój w Nystad kończy wielką wojnę północną.
- 1723 26 VII** Rosjanie zdobywają Baku.
- 1724 16 VII** Tumult toruński (zamieszki między protestantami i katolikami).
- 1732 31 VII–18 VIII** Przegląd wojsk polskich i saskich pod Warszawą. **13 IX** Rosja, Austria i Prusy (**13 XII**) zawierają traktat Loewenwolda (tzw. przymierze trzech czarnych orłów).
- 1733 22 V** Sejm konwokacyjny wyklucza kandydatury cudzoziemców do korony polskiej. **11 VIII** Zbrojna interwencja Rosji w Polsce, wspierana przez dyplomację Austrii i Saksonii. **12 IX** Na sejmie elekcyjnym w Warszawie na Woli Stanisław Leszczyński obwołany ponownie królem. **5 X** A we wsi Kamion pod Warszawą królem zostaje ogłoszony August III (koronacja 17 I 1734). **10 X** Ludwik XV Burbon wypowiedzi wojnę Austrii. Rozpoczyna się wojna o sukcesję polską.
- 1734 19 I** Zwołany w Krakowie ostatni sejm koronacyjny nie odbywa się z powodu zbyt małej liczby zebranych.
- 1735 5 IX** Preliminaria pokojowe w Wiedniu kończą wojnę o sukcesję w Polsce. Traktat pokojowy między Francją i Austrią podpisany 18 XI 1738.
- 1736 26 I** Abdykacja Stanisława Leszczyńskiego. **17 X** Traktat pokojowy turecko-perski w Stambule. **25 VI–9 VII** Sejm pacyfikacyjny, uznanie Augusta III za króla, amnestia dla zwolenników Stanisława Leszczyńskiego.
- 1740 8 V** Traktat o wieczystej przyjaźni między Francją i Turcją. **16 XII** Fryderyk II Wielki wkracza na Śląsk. I wojna śląska i wojna o sukcesję austriacką.

- 1742 11 VI** Maria Teresa Habsburg i Fryderyk II Wielki podpisują pokój we Wrocławiu kończący I wojnę śląską.
- 1744 VIII** Fryderyk II wkracza do Czech, II wojna śląska.
- 1745 4 VI** Bitwa pod Dobromierzem: spektakularne zwycięstwo Fryderyka II w wojnie śląskiej. **25 XII** Pokój w Dreźnie kończy II wojnę śląską, Śląsk ostatecznie przechodzi w ręce Prus.
- 1748 18 X** Francusko-angielski pokój w Akwizgranie kończy wojnę o sukcesję austriacką.
- 1754** Papież zatwierdza reformę polskiego szkolnictwa przeprowadzoną przez pijara Stanisława Konarskiego. **Wojna Brytyjczyków z Francuzami i sprzymierzonymi z nimi Indianami – jedna z przyczyn wojny siedmioletniej.**
- 1755 14 VII** Koryska ogłasza niepodległość i uchwała konstytucję (18 XI).
- 1756 16 I** Konwencja westminsterska, antyfrancuskie porozumienie angielsko-pruskie. **1 V** traktat wersalski; odwrócenie przymierzy, Francja i Austria przeciwko Prusom. **18 V** Brytyjczycy wypowiadają wojnę Francji, początek wojny siedmioletniej, pierwszej o zasięgu światowym. **29 VIII** Najazd Fryderyka II na Saksonię (Sasi kapitulują 1 X).
- 1757 5 XII** Bitwa pod Lutynią, jedno z decydujących zwycięstw Fryderyka II. **12 VIII** Bitwa pod Kunowicami, niewykorzystane zwycięstwo wojsk rosyjskich i austriackich nad armią Fryderyka II.
- 1760 15 VIII** Pod Legnicą jedna z największych bitew wojny siedmioletniej wygrana przez Prusaków. **18 IX** Upadek twierdzy Quebec, Kanada w rękach Anglików. **9 X** Wojska rosyjskie Tottlebena w Berlinie. **3 XI** Krwawa bitwa pod Torgau, Fryderyk II pokonuje Austriaków.
- 1761 27 IV** Sejm nadzwyczajny w celu omówienia nielegalnego emitowania pieniądza polskiego przez Prusaków.
- 1762 5 I** Cud domu brandenburskiego: po śmierci cesarzowej Elżbiety Piotr III wycofuje Rosję z wojny, ratując Fryderyka II przed niechybną klęską. **2 V** Rosyjsko-pruski traktat pokojowy w Petersburgu. **9 VII** Zamach stanu w Rosji, Piotr III odsunięty od tronu; cesarzową jego żona Katarzyna II.
- 1763 10/15 II** Pokój paryski i pokój w Hubertusburgu kończą wojnę siedmioletnią.
- 1764 11 IV** Podpisanie układu rosyjsko-pruskiego o przymierzu, celem m.in. zahamowanie reform w RP. **7 V–23 VI** Sejm konwokacyjny. **4 VI** Powołanie Komisji Skarbowej Koronnej. **7 IX** Ostatnia wolna elekcja w RP, królem Stanisław August Poniatowski (koronacja 25 XI).
- 1767 20 III** Przy wsparciu wojska rosyjskiego konfederacja słucka i konfederacja toruńska. **23 VI** Konfederacja radomska. **5 X** Sejm Repninowski rewiduje reformy ustrojowe.
- 1768 24 II** Traktat warszawski, przywrócenie innowiercom praw obywatelskich i swobody kultu. **26 II** Uchwalenie praw kardynalnych potwierdzających przywileje ustrojowe szlachty. **29 II** Konfederacja barska. **23 III** Rada senatu podejmuje uchwałę o wezwaniu wojsk rosyjskich. **19 VI** Wojska rosyjskie zdobywają Bar. **VI–VII** Na Ukrainie powstanie zwane koliszczyzną. **29 VI** Rzeź humańska na Polakach i Żydach podczas koliszczyzny. **6 XV** wojna rosyjsko-turecka.
- 1769 8 III** Rosjanie zdobywają Okopy Świętej Trójcy.
- 1770 5 III** W Bostonie wojsko brytyjskie używa broni palnej przeciwko demonstrującym przeciwnikom rządów brytyjskich (masakra bostońska). **5–7 VII** Wojna rosyjsko-turecka: bitwa morska pod Czeszme. **13 X** Konfederacja barska uchwała w Preszowie akt detronizacji Stanisława Augusta.

- 1771 VII** Austria zawiera sojusz z Turcją. **3 XI** Konfederaci barscy porywają Stanisława Augusta.
- 1772 5 VIII** I rozbiór Polski: podpisanie w Petersburgu traktatów pomiędzy Rosją, Prusami i Austrią, ustalających granice zaboru.
- 1773 19 IV** Sejm rozbiorowy (do 11 IV 1775). **30 IX** Ratyfikacja traktatów rozbiorowych przez sejm. **14 X** Powstanie Komisji Edukacji Narodowej. **16 XII** Herbatka bostońska – bunt mieszkańców kolonii angielskich w Ameryce Północnej przeciw metropolii.
- 1774 21 VII** Pokój w Küczük Kajnardży, koniec V wojny rosyjsko-tureckiej. **5 IX** W Filadelfii pierwszy Kongres Kontynentalny.
- 1775** Utworzenie Rady Nieustającej. **15 VI** Wojska rosyjskie rozpoczynają likwidację Sycy Zaporoskiej.
- 1776 4 VII** Deklaracja Niepodległości Stanów Zjednoczonych.
- 1777 19 IX–17 X** Bitwa pod Saratogą, brytyjski korpus gen. Johna Burgoina zmuszony do poddania się. **17 XII** Francja uznaje niepodległość Stanów Zjednoczonych Ameryki.
- 1778 6 II** W Paryżu francusko-amerykański traktat sojuszniczy. **3 VII** Prusy wypowiadają wojnę Austrii, początek wojny o sukcesję bawarską.
- 1779 13 V** Pokój cieszyński kończy wojnę o sukcesję bawarską.
- 1783 8 III** Rosja anektuje Chanat Krymski. **4 VIII** Traktat w Georgiewsku, protektorat rosyjski nad Gruzją. **3 IX** W Paryżu pokój między USA a Wielką Brytanią.
- 1786 30 XI** Wielki książę Toskanii Leopold II Habsburg znosi jako pierwszy karę śmierci oraz wszelkie kary cielesne i hańbiące.
- 1787** Zjazd w Kaniowie, przymierze polsko-rosyjskie. **17 IX** Uchwalenie konstytucji Stanów Zjednoczonych Ameryki.
- 1788 6 X** Otwarcie Sejmu Czteroletniego.
- 1789 19 I** Zniesienie Rady Nieustającej. **4 II** George Washington pierwszym prezydentem USA (inauguracja 30 IV). **5 V** Ludwik XVI otwiera Stany Generalne. **17 VI** Francja: stan trzeci ogłasza się przedstawicielem całego narodu i przyjmuje nazwę Zgromadzenia Narodowego. **9 VII** Francja: trzy stany łączą się przyjmując nazwę Zgromadzenia Ustawodawczego (Konstytuanty). **14 VII** Lud paryski zdobywa Bastylie. **25 VIII** Uchwalenie *Bill of Rights* – pierwszych dziesięciu poprawek do konstytucji Stanów Zjednoczonych. **26 VIII** We Francji Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela.
- 1790 29 III** Przymierze polsko-pruskie. **14 VIII** Rosyjsko-szwedzki pokój w Värälä.
- 1791 18 IV** Sejm Czteroletni uchwała prawo o miastach. **3 V** Sejm Czteroletni uchwała Ustawę Rządową, konstytucję. **3 IX** Francuskie Zgromadzenie Ustawodawcze uchwała pierwszą w dziejach Francji konstytucję. **22 X** Sejm Czteroletni: Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów, przepis wykonawczy do Konstytucji 3 maja, zniesienie unii polsko-litewskiej.
- 1792 9 I** Rosyjsko-turecki traktat pokojowy w Jassach. **20 IV** Wojna francusko-austriacka, przekształcona w wojnę z koalicją antyfrancuską. **27 IV** W Petersburgu, pod kontrolą Rosji, zawiązanie konfederacji, ogłoszonej 14 V w Targowicy. **18 V** Katarzyna II wydaje manifest przeciwko władzom RP, wkroczenie wojsk rosyjskich, wojna polsko-rosyjska. **29 V** Zawieszenie obrad Sejmu Wielkiego. **23 VII** Akces króla Stanisława Augusta Poniatowskiego do targowicy kończy wojnę polsko-rosyjską. **20 IX** Armia francuska zwycięża wojska pruskie pod Valmy. **21 IX** Powstanie republiki we Francji.
- 1793 11 I** Ludwik XVI skazany na śmierć (stracony na gilotynie 21 I). **23 I** Tajny traktat prusko-rosyjski w sprawie podziału części ziem polskich. **3/12 III** Powstanie szuanów (zbuntowanych chłopów) w Bretanii i Wandei. **6 IV** We Francji Konwent Narodowy powołuje Komitet Ocalenia Publicznego i Komitet Bezpieczeństwa Powszechnego. **17 VI** W Grodnie ostatni sejm Rzeczypospolitej Obojga Narodów (obradował do 23 XI). **22 VII** II rozbiór Polski: deputacja sejmu grodzieńskiego podpisuje traktat z Rosją. **25 IX** II rozbiór Polski: traktat z Prusami. **18 XII** Napoleon wyróżnia się podczas szturm na Tulon (19 XII awansowany na generała brygady).
- 1794 12 III** Gen. Antoni Madaliński nie podporządkowuje się rozkazom o redukcji oddziałów i wyrusza z Ostrołęki na Kraków, początek powstania kościuszkowskiego. **24 III** Tadeusz Kościuszko składa powstania na krakowskim rynku i zostaje naczelnikiem powstania narodowego. **4 IV** Bitwa pod Racławicami. **7 V** Uniwersał połaniecki. **6 VI** klęska wojsk powstańczych pod Szczekocinami. **27 VII** Francja: przewrót 9 thermidora – Maksymilian Robespierre aresztowany (stracony na gilotynie 28 VII). **10 X** Klęska wojsk powstańczych pod Maciejowicami, Tadeusz Kościuszko w niewoli. **4 XI** Wkroczenie wojsk Suworowa i Fersena do Warszawy – rzeź Pragi. **16 XI** Pod Radoszycami kapituluje ostatni oddział powstańczy.
- 1795 24 X** Rosja, Prusy i Austria podpisują akt trzeciego rozbioru Polski. **26 X** Francja: utworzenie Dyrektoriatu. **25 XI** Abdykacja Stanisława Augusta Poniatowskiego i jego deportacja do Petersburga.
- 1796 21 IV** Kampania włoska Napoleona.
- 1797 9 I** Generał Jan Henryk Dąbrowski podpisuje umowę z Republiką Lombardii o powołaniu Legionów Polskich. **26 I** Austria, Prusy i Rosja podpisują w Sankt Petersburgu ostateczną konwencję rozbiorową. **16–19 VII** Józef Wybicki pisze tekst Mazurka Dąbrowskiego (pierwsze publiczne wykonanie 20 VII w Reggio Emilia).

✦ OPRAWOWAŁ TADEUSZ ZAWADZKI

KRĘGI CYWILIZACJI po Europie się rozchodzące

HENRYK SAMSONOWICZ

Ranga średniowiecznej Polski rosła wraz ze znaczeniem tzw. Młodszej Europy. Ale potęgę Rzeczypospolitej można uznać za zagadkę dziejową.

KREĞI CYWILIZACJI. Na początku epoki średniowiecza w Europie istniało wiele kręgów cywilizacji. Na zachodzie porządek społeczny wywodził się z tradycji antycznego Rzymu, na którą nałożyły się obyczaje przyniesione przez plemiona tworzące z czasem nowe państwa i nowe narody. Na wschodzie spadek rzymski też był podstawą organizacji społecznej, ale w jego greckiej, bizantyńskiej wersji. Obie części kontynentu należały do wspólnoty chrześcijańskiej, lecz różniące się dogmatami, często skłócone, a także odmiennie realizujące kształt państwa. Wschód uznawał w zasadzie tyl-

Mapa środkowej Europy; kolorowany drzeworyt Michaela Wolgemuta, ilustracja z Kroniki Świata Hartmanna Schedla, Norymberg 1493 r. Najbliższa przyszłość zaczął rysować na niej nowe granice.

ko jedną władzę, suwerena, cesarza, zachód z biegiem lat kształtował praktykę sprzyjającą zjawisku, które można nazwać pluralizmem władzy. Tam właśnie pojawiały się pytania dotyczące priorytetu cesarza czy papieża, tam też – obok uniwersalnych idei jednego cesarstwa – krzepły koncepcje głoszące, że król jest władcą w swoim królestwie (*rex est imperator in regno suo*). W XII w. sformułowano pogląd o istnieniu trzech władz rządzących światem: duchownej (*sacerdotium*), świeckiej (*imperium*) i uczonej (*studium*). Pojawił się u progu drugiego tysiąclecia naszej ery jeszcze jeden pretendent do władzy: samorządy terytorialne, instytucje tworzące podstawy społeczeństwa obywatelskiego, powstające w miastach, nawet we wsiach, w zgromadzeniach ziemskich.

MŁODSZA EUROPA. Na obrzeżach tych dwóch kręgów cywilizacyjnych istniały jeszcze ziemie zamieszkane przez wyznawców innych religii: islamskiej, judaistycz-

nej, a także rozległe obszary później adaptowane do cywilizacji chrześcijańskiej. Na północy Skandynawia, w centrum i na wschodzie kontynentu przestrzenie, na których pojawić się miały Polska, Czechy, Węgry, a także Ruś i Bałkany. Te pierwsze kraje wcielane były od przełomu pierwszego i drugiego tysiąclecia do kultury łacińskiego Zachodu, te drugie do kręgu greckiego Wschodu. Jeszcze później do obszarów łacińskiej Europy zostały włączane ziemie Bałtów i Ugrofinów. Między Dnieprem i Łabą, Bałtykiem i Rodopami powstawała strefa Młodszej Europy, szczególnie widoczna po najazdach mongolskich w XIII w. i ekspansji demograficznej i cywilizacyjnej idącej z Zachodu.

Młodość tej części Europy nie oznaczała braku możliwości wnoszenia do zasobu wspólnej kultury kontynentu nowych wartości. Podobnie jak niegdyś tzw. Barbarzyńska Europa wniosła plemienne obyczaje do zasobu cywilizacji stworzonej przez Rzym, tak i owa Młodsza Europa wzbogaciła różnorodnością wierzeń, języków, tradycji dorobek Starej Europy. Najlepszym bodaj tego przykładem jest obraz społeczności Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Pojawienie się Rzeczypospolitej może stanowić zagadkę dziejową. Co prawda w XIV w. miał miejsce wyraźny awans gospodarczy i polityczny państw środkowej Europy, ale Polska nadal pozostawała, by użyć języka sportowego, graczem drugiej ligi. Ustępowała swym znaczeniem nie tylko starym monarchiom – Francji, Anglii, oczywiście cesarstwu rzymskiemu (niemieckiemu), lecz także sąsiadującym Czechom i Węgrom. Na północy trwała budowa szczególnego tworu politycznego, Prus krzyżackich, stanowiącego wzorcowe przedsięwzięcie niemal wszystkich śródziemnomorskich łacińskiej Europy. Co sprawiło, że Polska stała się ośrodkiem jednego z ważniejszych – politycznie i kulturowo – państw na kontynencie?

ŹRÓDŁA AWANSU. Sądzić można, że złożyły się na to przynajmniej dwie przyczyny: po pierwsze, ziem Polski (a także sąsiednich państw) nie dotknął wielki kryzys gospodarczy i społeczny, jaki miał miejsce w rozwiniętych krajach Zachodu. Tym samym stawała się ona atrakcyjnym terenem dla osadników we wsiach i w miastach, poszukujących możliwości dokonywania korzystnych inwestycji. Do Polski napływali liczni osadnicy niemieccy, Żydzi, Ormianie, Wołosi, przybysze z miast włoskich i niderlandzkich.

Po drugie – dzięki inkorporacji w czasach Kazimierza Wielkiego Rusi Halickiej – Polska była jednym z nielicznych krajów, w których mogli wspólnie ze sobą wyznawcy katolicyzmu i prawosławia, Ormianie, Żydzi, a nawet wyznawcy islamu. Sąsiadem Polski była Litwa, do czasu unii, mimo różnych prób przeprowadzania chrystianizacji, państwo kultuwujące dawne tradycje religijne. Kraj ten, rozrosły nabytkami uzyskiwanymi na Rusi, w znacznym stopniu zniszczonymi najazdami mongolskimi, zamieszkały był przez ludność nie tylko bałtyjską i wschodniosłowiańską.

To oswojenie się z różnorodnością stało się atutem, gdy okoliczności dziejowe spłotyły losy Polski i Litwy. Związek dwóch państw, odmiennych historią, obyczajem, językiem, strukturą społeczną, wydawać by się mógł tworem sztucznym, nierokującym długiego trwania. Jego zrastanie się, rozpoczęte w 1386 r. wyborem księcia Jagiełły na króla Polski i jego chrztem w obrządku katolickim, trwało długo, wewnętrzne konflikty były stałym elementem jego dziejów. Ostatecznie jednak wspólne interesy gospodarcze, polityczne, atrakcyjność przywilejów uzyskiwanych przez polskie rycerstwo doprowadziły do powstania wspólnego państwa. Zapewne najważniejszym etapem na tej drodze

Roma, Gallia, Germania, Sclavinia; wyobrażenie czterech prowincji składających hołd cesarzowi Ottonowi III. Iluminowany manuskrypt z klasztoru Reichenau, z końca X w. Młodsza Europa już w pochodzie historii.

stała się unia zawarta w Lublinie w 1569 r., w której wyniku powstała Rzeczpospolita Obojga Narodów.

JEDYNE TAKIE W EUROPIE. Powstały organizm polityczny stanowił twór szczególny. Państwo przybrało kształty ustrojowe alternatywne wobec powstającego podówczas absolutyzmu i wobec zasady jedności wyznaniowej w Starej Europie (*cuius regio eius religio*, wyznanie panującego obowiązuje poddanych).

Może z wyjątkiem imperium tureckiego trudno znaleźć w tym czasie w Europie podobnie zróżnicowane pod każdym względem państwo. Inne były struktury ustrojowe w Koronie Polskiej, inne w Wielkim Księstwie Litewskim. Mieszkańcy obu części Rzeczypospolitej podlegali różnym prawom: polskiemu, litewskiemu, ruskiemu, niemieckiemu, włoskiemu, także żydowskiemu, ormiańskiemu. Inne normy regulowały życie mieszczańskie, inne szlacheckie, jeszcze inne duchowieństwa. Inne religie i wyznania, inne języki towarzyszyły innej pamięci o swej przeszłości Polaków i Litwinów.

Ziemie koronne stanowiły obszar zamieszkały przez największe w Europie diaspory ludności żydowskiej, ormiańskiej, karaimeńskiej, duże grupy ludności niemieckiej, także włoskiej, tworzące znaczące gminy w wielu miastach. Południowo-wschodnie kresy Królestwa Polskiego zasiedlała przede wszystkim ludność ruska (dziś powiedzielibyśmy: ukraińska), przemieszczana z przybyszami z Bliskiego i Środkowego Wschodu. W Wielkim Księstwie Litwy zaznaczały się odmienności Aukstoty (Litwy właściwej), Żmudzi oraz innych ludów bałtyjskich żyjących na obszarach dzisiejszej Łotwy, a należy wymienić jeszcze ludność ruską zamieszkującą dzisiejszą Białoruś, a także ugrofińską (na obszarze dzisiejszej Estonii).

A jednak stało się. Z kraju drugiej ligi Młodszej Europy wyrosło potężne państwo. Spróbujemy je zaprezentować w całej jego różnorodności.

ORZEL Z POGONIĄ albo o narodzinach potęgi

DARIUSZ MILEWSKI

Jak doszło do powstania Rzeczypospolitej Obojga Narodów, unii realnej Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego.

UNIE PAŃSTW. Historia zna wiele unii pomiędzy państwami, nieraz bardzo ścisłych, zespalających *de facto* dwa organizmy państwowe w jedno (jak Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej), a nieraz dość luźnych, w których poszczególne państwa niewiele łączy (by daleko nie odbiegać z przykładem, weźmy Brytyjską Wspólnotę Narodów, która łączy m.in. Wielką Brytanię, Kanadę i Australię). Unie takie, w dawniejszych czasach zawierane głównie między monarchiami na zasadzie związków dynastycznych, nie są obce również republikom – że wspomnimy do niedawna istniejące Czechosłowację i Jugosławię czy nawet Stany Zjednoczone Ameryki Północnej. Żywot ich bywa długi bądź krótki, ale co da się o nich powiedzieć, to iż są one w dziejach ludzkości powszechne. Znamy je przecież już ze starożytnej Grecji i Rzymu: Symmachia Ateńska, Związek Eolski czy sama Republika Rzymska i jej sprzymierzeńcy.

Można zaryzykować twierdzenie, iż unie takie odpowiadają ludzkiej potrzebie ekspansji w sytuacji, kiedy nie da się jej zrealizować na drodze podboju. Świadczy o tym fakt, iż z reguły w tego typu związkach występuje strona dominująca (w historii, którą będziemy omawiać, bez wątpienia była nią Polska). Oczywiście w wielu przypadkach u podłoża unii legła chęć i potrzeba wspólnej obrony przed wrogiem, ale i wtedy po pewnym czasie wyłania się tendencja do utrwalenia związku i zdominowania go przez jednego z członków bądź grupę – w modelowej federacji, jaką są Stany Zjednoczone, można by tu mówić o problemie utrzymania równowagi pomiędzy rządem federalnym a poszczególnymi stanami.

SKĄD RZECZPOSPOLITA? Już sama nazwa, którą się posługujemy, Rzeczpospolita Obojga Narodów, wymaga pewnych wyjaśnień. Aczkolwiek oba państwa, Polska i Litwa, które połączyły się w 1569 r. unią lubelską, były monarchiami, to jednak ich związek nazywano republiką (*res publica*, Rzeczpospolita). O ustroju monarchii mieszanej, w której poddani byli jednocześnie obywatelami – nie wszyscy, co prawda! – będzie mowa dalej. Dla naszych rozważań nad genezą 1569 r. ważne jest jednak zaznaczenie, iż unia była wspólnym dziełem monarchy i narodu politycznego. Droga do niej wiodła zatem nie tylko poprzez politykę zagraniczną Polski i Litwy, ale i przez kształtowanie się ustroju obu państw – w pierwszym rządzie polskiego. Oto bowiem unia lubelska powstaje nie w sytuacji, kiedy panujący w obu państwach

monarcha chce zabezpieczyć dalsze władanie dynastii – jak to się stało choćby w 1867 r. z Austrią i Węgarami – ale w sytuacji, gdy dynastia wymiera. Zainteresowani unią są zatem bardziej obywatele Polski i Litwy niż sam ich władca.

Ważne jest zatem zrozumienie faktu, że Polacy i Litwini w 1569 r. współdecydowali z monarchą o losach obu państw w takim stopniu, że bez ich zgody unii być nie mogło. Słusznie zatem mogli mówić o swym dziele jako o *rzeczypospolitej*, a zatem *rzeczy wspólnej* – Polaków i Litwinów. Oba państwa pozostawały monarchiami, ale ich związek miał charakter republikański, gdyż ustanowiony był wolą samych obywateli.

Kazimierz Wielki, ostatni z dynastycznej linii Piastów, umiera bezpotomnie w 1370 r. Być może klucz do zrozumienia fenomenu przyszłej unii polsko-litewskiej leży w wygasaniu kolejnych dynastii.

DROGA DO UNII – TESTAMENT KRZYWOUSTEGO.

O powstaniu Rzeczypospolitej Obojga Narodów w kształcie, jaki znamy począwszy od 1569 r., zdecydowały głównie dwa czynniki: prawa polityczne szlachty i dwukrotne wymieranie dynastii: Andegawenów i Jagiellonów. A wszystkiemu i tak początek dał Bolesław Krzywousty i jego testament z 1138 r.

Tutaj czytelnik może poczuć się nieco zaniepokojony, bo jeszcze o Litwie mało co było słyhać w XII w., a my już kładziemy podwaliny pod przyszłą Rzeczpospolitą. Śpieszmy zatem z wyjaśnieniem! Otóż, jak pamiętamy, Bolesław Krzywousty, dzieląc władzę w Polsce pomiędzy synów, wyodrębnił tzw. dzielnicę senioralną z Krakowem, stolicą państwa, która miała przypadać zawsze najstarszemu z Piastów i umożliwiać mu kierowanie całością spraw kraju. Wiemy również, że wskutek walk wewnętrznych między Piastami Kraków opanował Kazimierz Sprawiedliwy, podczas gdy senior Mieszko Stary wciąż żył i miał ojcowskie prawo do stolicy. Kazimierz, aby się utrzymać w Krakowie, musiał kupić poparcie elity społeczeństwa – przede wszystkim Kościoła i możnych świeckich (Łęczyca, 1180 r.). Tak rozpoczęło się osłabianie pozycji księcia i wzrost znaczenia jego poddanych. Możliwość krakowskie, będąc pomiędzy małoletnimi sukcesorami Kazimierza a Mieszkiem Starym, zyskało na znaczeniu i wkrótce to ono zaczęło *de facto* decydować o obsadzie tronu krakowskiego.

DROGA DO UNII – PRZYWILEJ KOSZYCKI. Sytuacja zdawała się opanowana w XIV w., kiedy Władysław Łokietek zjednoczył główne dzielnice państwa i w 1320 r. koronował się w Krakowie na króla Polski. Zwołennicy dziedziczenia tronu i silnej władzy królewskiej mogli być zadowoleni. Nawet bezpotomna śmierć Kazimierza Wielkiego w 1370 r. nie naruszała zbytnio porządku rzeczy, gdyż król zdążył przekazać swe prawa do tronu siostrzeńcowi Ludwikowi Andegaweńskiemu. Krótkotrwała unia polsko-węgierska nie ma dla nas w tym miejscu większego znaczenia – choć mogła odciągnąć uwagę Polski od Litwy, z którą notabene namiętnie wojowaliśmy

wówczas o Ruś Czerwoną. Istotne jest, iż Ludwik pozostawił tylko córki i aby zapewnić im tron w Polsce, musiał znów iść na ustępstwa wobec swych polskich poddanych.

Przywilej koszycki z 1374 r. w oczach szlachty stał się później początkiem swobód szlacheckich. I nic dziwnego – zgoda króla na ograniczenie swobody monarchy w nakładaniu podatków miała w przyszłości utorować drogę do powstania sejmu. Podatki w tamtych czasach były potrzebne władcom w zasadzie w jednym celu – do prowadzenia wojen. Dopóki pospolite ruszenie rycerskie stawało na wysokości zadania – patrz Grunwald 1410 r. – pieniądze nie były pilnie potrzebne. Atoli kiedy już w połowie XV w. okazało się, że dla wygrania wojny potrzeba wojska zaciężnego, ono zaś kosztuje, a król nie ma wystarczających na nie pieniędzy i musi prosić o nie szlachtę – no to owszem, ale coś za coś. Zaczęły się już nie ekonomiczne tylko, ale i polityczne żądania rycerstwa i droga do powstania Rzeczypospolitej stanęła otworem.

DROGA DO UNII – MAŻ DLA JADWIGI. Cofnijmy się na chwilę do czasów Ludwika. Jak wiadomo, po jego śmierci i dłuższych wahaniach tron w Krakowie objęła młodsza córka Jadwiga (dla porządku – jako pełnoprawny król, nie królowa). Nie były to jednak jeszcze w Polsce czasy, aby kobieta – a właściwie nastoletnia dziewczyna – mogła władać samodzielnie. Poza tym dynastie trzeba było przedłużyć. Tak czy inaczej, czas był Jadwidze za mąż iść. Tylko za kogo? Ona by chciała za Wilhelma Habsburga – młody, wychowany w kulturze rycerskiej, już nawet zaręczony, musiał jej się podobać. W konkury ruszył też książę mazowiecki Siemowit IV – zawsze to Piast! Wybór któregoś z tych kandydatów przekreśliłby jednak unię z Litwą i nie zajmowalibyśmy się teraz tym tematem. Panowie małopolscy utracili jednak obie kandydatury i wybrali dla Jadwigi innego męża – wielkiego księcia litewskiego, poganina, Jagiełłę (dodajmy w nawiasie, iż Siemowit na pocieszenie poślubił później siostrę Jagiełły i został szwagrem królewskim).

Już zatem w wyborze męża Jadwigi, który legł u podstaw unii polsko-litewskiej, widzimy nie inicjatywę władcy polskiego, ale samych poddanych (przynajmniej, że części, ale za to najbardziej przedsiębiorczej). Korzyści, jakich upatrywali Małopolanie z tego związku, były oczywiste. Dotychczasową rywalizację polsko-litewską o Ruś Czerwoną postanowili zastąpić współpracą i z pomocą Litwinów – a przynajmniej przy ich życzliwej neutralności – odzyskać Ruś, przekazaną przez Ludwika Węgrom.

DROGA DO UNII – AKT W KREWIE. Doszło do tego w istocie w 1387 r., a wyprawę prowadziła osobiście Jadwiga jako pełnoprawna dziedziczka Andegawenów i Kazimierza Wielkiego. Co więcej, akt zawarty w 1385 r. w Krewie unii Polski z Litwą przewidywał pełniejsze jeszcze zespolenie obu państw. Historycy do tej pory kłócą się, co oznaczał łaciński termin *applicare*, którym określono stosunek Litwy do Polski w akcie unii. Mógł on znaczyć zarówno „złączenie, połączenie”, jak i „włączenie, przyłączenie”. Czy chodziło o bezpośrednią inkorporację Wielkiego Księstwa? Trudno rzec. W każdym razie było ono na to zbyt wielkie właśnie i jeśli nawet taki pomysł (*applicare* jako włączenie) roził się panom małopolskim, to rzeczywistość szybko go zweryfikowała.

Jakkolwiek było, po zawarciu porozumienia w Krewie – w którym, przypomnijmy, król Polski Jadwiga niewiele miała do powiedzenia – Jagiełło przybył do Polski, w lutym 1386 r. przyjął chrzest pod imieniem Władysław, poślubił Jadwigę i został koronowany na króla polskiego. Unia polsko-litewska stała się faktem.

Ślub Jadwigi i Jagiełły, 1386 r. Wprowadzonej na tron Polski Andegawence szukano męża, dzięki któremu urodzi następcę tronu. Tak dochodzi do unii (na razie personalnej) z Litwą.

UNIA PERSONALNA. Na razie była to unia personalna, gdyż Władysław Jagiełło bynajmniej nie zrezygnował z tytułu wielkiego księcia litewskiego i nie przyłączył swego rozległego państwa do Polski. Małopolanie musieli się kontentować odzyskaniem Rusi – i zhołdowaniem Mołdawii, przy okazji. Jadwiga była dziedzicznym królem Polski, Władysław Jagiełło – dziedzicznym wielkim księciem litewskim i przy okazji wybranym na króla Polski. Jego pozycja w Polsce zależała zatem w dużym stopniu od Jadwigi. Co oboje królestwo powinni byli zrobić, to spłodzić męskiego potomka, który odziedziczyłby oba państwa. Wtedy mogłaby dojść do skutku unia w klasycznym stylu, gdzie oba państwa łączy osoba dziedzicznego monarchy, a z czasem pewnie coraz więcej wspólnych interesów i rozwiązań prawnych.

Nic z tego jednak! Jadwiga urodziła w 1399 r. tylko córkę, ale i ta zmarła niebawem, i sama matka odeszła z tego świata. Unia polsko-litewska stanęła pod znakiem zapytania. Władysław Jagiełło utrzymał się co prawda na tronie polskim, ale o dziedziczeniu obu państw przez dynastię Andegawenów-Jagiellońską nie mogło już być mowy. Co więcej, sam król zdawał się rozluźniać unię, dopuściwszy w 1401 r. swego stryjecznego brata Witolda do godności wielkiego księcia litewskiego i oddając mu faktyczną władzę nad Litwą. Zostało to potwierdzone na mocy nowej unii – o ile tak można nazwać ten akt! – spisanej w Wilnie i Radomiu. Co ciekawe jednak, zwłaszcza w kontekście naszych rozważań nad genezą Rzeczypospolitej, akt ten został potwierdzony także przez bojarów litewskich. Było to ewidentne wzorowanie się na stosunkach politycznych panujących w Polsce. Łączność obu państw utrzymana została poprzez pozostawienie królowi tytułu zwierzchniego księcia Litwy.

Witold nie pozostawił jednak następcy, co utrwaliło by rozdział Polski i Litwy. Władysław Jagiełło, wykonując swe obowiązki zwierzchniego władcy, wyznaczył Litwie nowego księcia w osobie swego brata Świdrygiełły (1430 r.) i nie był to dobry wybór. Dość powiedzieć, że nowy wielki książę wołał raczej Krzyżaków niż Polaków i ostatecznie sami Polacy musieli go usunąć. Jego następca Zygmunt (1432–40) był bardziej przyjazny, ale odkąd zmarł Władysław Jagiełło (1434 r.), trudno było właściwie mówić o unii polsko-litewskiej.

HORODŁO – OSŁABIE NIE UNII PERSONALNEJ.

Potwierdzał to zresztą oficjalny stan prawny. Zawarta w 1413 r. w Horodle „unia” stwierdzała wyraźnie odrębność Litwy od Polski, warując jedynie, że nowi książęta litewscy mieli obejmować władzę w porozumieniu z Polską i nie występować przeciw niej na arenie międzynarodowej (złamanie tego właśnie warunku stało się pretekstem do usunięcia Świdrygiełły). Jedyną rzeczą korzystną z punktu widzenia przyszłej Rzeczypospolitej było danie katolickim rodom bojańskim na Litwie tych samych przywilejów, jakimi cieszyło się polskie rycerstwo. Zrobiono zatem krok naprzód w kierunku kształtowania się politycznego narodu litewskiego.

NEMINEM CAPTIVABIMUS – PRIVILEJ Z JEDNLI.

W samej Polsce bezpotomny, pomimo kolejnych małżeństw, władca tracił pozycję wobec poddanych. Szlachta, wykorzystując swą pozycję w pospolitym ruszeniu, szantażowała monarchę wobec kolejnych wojen z Zakonem Krzyżackim, wymuszając coraz to nowe przywileje (Czerwińsk 1422 r., Warta 1423 r.). Nieoczekiwanie jednak stary władca zaskoczył poddanych i ożeniwszy się z młodą Zofią Olszańską doczekał się wreszcie synów: Władysława (ur. 1424 r.) i Kazimierza (1427 r.).

Od przybytku głowa nie boli, w tym przypadku jednak nie bardzo było wiadomo, jaki będzie los królew-